

Andrej Skubic

UDK 808.63-086.6:801.73

Ljubljana

Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije¹

1. Uvod

Klasifikacija funkcijskih zvrsti je ena osrednjih problematik teorije jezikovne zvrstnosti praške strukturalistične šole. J. Toporišič (1992: 46) jih definira kot »jezikovne značilnosti, lastne vrsti besedil za določeno uporabo. Značilen snop funkcijskih zvrsti je štiričlenski, saj loči praktičnosporazumevalno, publicistično, umetnostno in strokovno zvrst.« Funkcijskozvrstnih razvrstitev je še več,² omenimo le še klasično Havránekovo (Havránek, 1963), ki pozna konverzacijski (sporazumevalna funkcija), delovni (praktičnostrokovna), znanstveni (teoretičnostrokovna) in pesniški (estetska funkcija) jezik. Havránek omenja tudi druge funkcijske zvrsti (npr. publicistično), vendar se zdi, da jim pripisuje sekundarni pomen, saj jih ne uvršča v osnovno štiričlensko shemo.

Strukturalistično definiranje jezikovnih zvrsti se zdi v načelu induktivno — videti je namreč, da ne izhaja iz vnaprej postavljenih meril razločevanja jezikovnih funkcij, temveč opaža posebnosti nekaterih skupin besedil, iz katerih sklepa na neki združujoči dejavnik, skupno funkcijo. Tako npr. že Dular (Dular, 1979: 80) opaža, da bi pri pregledovanju spisov o funkcijskih zvrsteh sicer »vsekakor pričakovali, da bosta med najpogostejšimi polnopomenskimi besedami tudi besedi 'funkcija' in 'zvrst', vendar ni tako«. Za tak pristop so značilne izrazito opisne definicije. J. Toporišič npr. navaja takole definicijo publicističnega jezika: »Ustrezno, tj. publicistično funkcijskozvrstno zaznamovane prvine jezikovne zgradbe v publicističnih besedilih. To so predvsem prvine jezikovnih ravnin, ki pozornost naslovnika pritegnejo zlasti z nenavadnostjo prvin slušne ali vidne strani jezika, pregibnih in tvorbenih morfemov in morfemskih zvez, s posebnim besedjem in živogovorno skladnjo, oboje prav rado čustveno in eksotično obarvano (. . .) Nastopa v tipičnih publicističnih besedilnih vrstah (. . .) je pa vseh tipov, tj. stvari lahko podaja zaznavane v prostoru ali času, jih poljudneje razpostavlja, utemeljuje ali pa načrtuje (tj. poziva k njihovem udejanjanju).« Kratkemu opisu prepoznavnih značilnosti sledi navedba, kje je moč to funkcijsko zvrst srečati: v oči pade odsotnost po izrecno in nedvoumno postavljenih merilih podane navedbe funkcije publicističnega jezika, ki bi morala biti za funkcijsko zvrst osnovna razločevalna lastnost.

Jezikovna pragmatika, jezikoslovno-filozofska panoga, ki se je razvila na osnovah oxfordske šole jezikovne filozofije, postavlja v središče svojega zanimanja pragmatično funkcijo izrekov oz. besedil, tj. *namen spremembe stanja stvari*, s katerim je besedilo tvorjeno. Spremembe stanja stvari, ki jih namerava govorec doseči, so najrazličnejših vrst in zajemajo pravzaprav vse, kar se v stvarnosti spremeni s tem, ko je govor uresničen. Spremenijo ali pojavijo se vednosti ali čustvene naravnosti udeležencev sporazumevanja, pa tudi druge vrste razmerij do propozicij (zavezanost govorca ali

¹ Članek temelji na delu diplomske naloge Geografsko-socialna pogojenost govorca, funkcija in vsebina besedila ter okoliščine govornega dogodka kot dejavniki jezikovne zvrstnosti, Oddelek za slovenske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1994, mentorica prof. dr. A. Vidovič-Muha.

² Za izčrpnjšo navedbo gl. Pogorelec, 1986.

naslovnika, da stori, kar stoji v propoziciji) in celo razmerja med stvarmi (sklepajo se kupčije, osebe dobivajo določene statute itd.).

Teorija govornih dejanj ima svoj zgodnji temelj v Austinovi delitvi izrekov (*utterances*) na **konstative** in **performative** (Austin, 1990). Konstativi so po tej zgodnji teoriji izreki, ki sporočajo določena dejstva in so kot taki lahko resnični ali neresnični; performativi so izreki, s katerih formuliranjem se izvede neko delo (*action*) in so kot taki lahko posrečeni ali neposrečeni. Že leta 1958 pa je Austin o taki temeljni delitvi sam podvomil (Austin, 1971), saj je opazil, da lahko tudi za konstative rečemo, da so posrečeni oz. neposrečeni, absurdni; to se kaže kot (a) neveljavnost predpostavke izreka [zgleđ: *Johnovi otroci so plešasti*, če John nima otrok], (b) kot nezdružljivost impliciranega razmerja do propozicije v dveh delih izreka [zgleđ: *Mačka je na predpražniku, ampak tega ne verjamem*], (c) kot nezdružljivost dveh propozicij v izreku [zgleđ: *Vsi gostje so Francozi, nekateri pa niso.*]; poleg tega pa tudi kategorija resničnosti — neresničnosti ni povsem nepomembna za performative (obsodbe so lahko — čeprav iskrene in pravnomočne — nepravilne, nasveti — čeprav iskreni — slabi). Tako je ugotovil, da je konstativni obrazec 'pravim, da' močno podoben performativnemu 'opozarjam, da' in da »človek ne more izreči sploh nobenega izreka, ne da bi izvedel (*perform*) kako govorno dejanje te vrste« (Austin, 1971: 20). »Morda potrebujemo splošnejšo teorijo govornih dejanj in v tej teoriji bo naša antiteza konstativ — performativ le težko preživela« (prav tam). In res se v Searlovi *Klasifikaciji ilokucijskih dejanj* (1976) nekdanji konstativ povsem enakopravno pojavi ob boku bivših performativov kot *reprezentativ*, kot ilokucijsko dejanje, ki »govorca zaveže k resničnosti izražene propozicije« (Levinson, 1983: 240) in ki je zavezano vsem pogojem posrečenosti, značilnim za ilokucijska dejanja.

Za problematiko jezikovne zvrstnosti pa je zanimiva nova pojavitev antiteze performativ — konstativ v razpravi Olge Kunst-Gnamuš *Sporazumevanje med željo, resnico in učinkom* (1991) — tokrat v nekoliko drugačni vlogi, v obliki **performativne** oz. **reprezentacijske namere** besedila. Ta delitev Gnamuševi služi kot osnova za razlikovanje med razmerjema do pomena (smisla) pri *ideološkem* in *znanstvenem govoru*. Znanstveni govor po hipotezi Gnamuševe generira propozicije, katerih namen ni drugega kot ubeseditiv oz. govorna pojasnitev stvarnosti, ima torej spoznavno (kognitivno) funkcijo. Nasprotno pa ideološki govor instrumentalizira propozicijo v namene opravljanja ilokucijskih dejanj in doseganja perlokucijskih učinkov, ima torej performativno funkcijo. Ta hipoteza se pokaže v nadaljevanju njene razprave za zelo plodno in se bomo nanjo oprli tudi mi. Prva funkcijska zvrst, ki jo lahko na teh temeljih definiramo, je **znanstveni (Z) govor**, katerega funkcija je **spoznavna**; drugo, ki jo iz klasičnih razdelitev zvrsti poznamo kot praktičnosporazumevalno, lahko s pragmatičnim izrazom imenujemo **sporočanjško-vplivanjski (SV) govor**,³ katerega funkcija je **perlokucijska**.

Tu pa moramo biti pozorni še na usodo ene izmed zgodnjih trditve teorije govornih dejanj — da je namreč obstoj performativov utemeljen na obstoju *konvencionalnih postopkov z določenim konvencionalnim učinkom* (Austin, 1990: 25). Že Strawson (1971) je opozoril, da izraz 'konvencionalen' tu ni ustrezno rabljen. Ko Austin izjavi, da »lahko zanje rečemo, da so konvencionalna v smislu, da jih lahko pretvorimo v eksplicitno obliko po performativni formuli«, Strawson pristavlja: »K temu lahko najprej in upravičeno pripomnimo, da tak *smisel* besede 'konvencionalen' ne obstaja (1971: 27).« In nadaljuje: »Toda čeprav je taka pripomba umestna, z njo te trditve vendarle ne moremo preprosto odpraviti (prav tam).« V nadaljevanju izpelje prepričljivo korekcijo Austina, in sicer z razdelitvijo ilokucijskih dejanj na dve vrsti:

³ Izraz *ideološki govor* je za namene splošne klasifikacije verjetno preveč omejen, saj zastopa le eno izmed skrajnosti v razmerjih med propozicijo in vplivanjsko funkcijo. »Sporočanjško-vplivanjski« govor je kompromis, ki skuša zajeti obe skrajnosti in vse, kar je vmes; zakaj smo izraz »performativna funkcija« zamenjali s »perlokucijska«, pa bomo pojasnili v nadaljevanju, kjer bomo performativno funkcijo pripisali konvencionalnoperformativnemu oz. uradnemu govoru. Z izrazom »perlokucijska funkcija« želimo opisati usmerjenost govora k doseganju praktičnih učinkov pri naslovnih in poslušalstvu — to pa ne le v okviru odzivov na ilokucijska dejanja zgodnjega Austina, temveč tudi odzivov na Searlov *reprezentativ*, v primeru katerega je perlokucijski učinek sprememba vrednosti. O razliki med *reprezentativom* (SV govora) in *konstativom* (Z govora) gl. v podglavju o znanstvenem govoru.

1. NEKONVENCIONALNA ilokucijska dejanja, katerih učinkovanje razloži z nekoliko dopolnje-
no Griceovo shemo izražanja »nenaravnega pomena«:

A. govorec (G) izreče izrek (X) z namenom (n 1) doseči pri poslušalstvu (P) določen odziv (O),

B. pri tem ima namen (n 2), da P prepozna njegov namen (n 1), in

C. namen (n 3), da P prepozna njegov namen (n 2),

Č. namen (n 4), da bo prav prepoznanje n 1 ter n 2 pri P povzročilo O.

Ta ilokucijska dejanja torej temeljijo na zapleteni igri namenov in jih vodijo različne strategije, ki se opirajo na različne komunikacijske dejavnike, kontekst, vednosti vseh udeležencev komunikacije itd. Odgovornosti za njihovo učinkovitost ne prevzema le govorec, temveč pada tudi na poslušalstvo — če je to pripravljeno ali sposobno sugerirano sprejeti; za konvencionalna jih lahko imamo le toliko, kolikor se pač podrejšo konvencionalni naravi jezika, niso pa konvencionalna v svojem bistvu. Prav ta vrsta ilokucijskih dejanj je značilna za SV govor, kot smo ga definirali zgoraj.

2. KONVENCIONALNA ilokucijska dejanja, pri katerih vsa ta zapletena igra namenov ni potrebna. Za ta dejanja so predpisani obrazci (konvencije), katerih uresničitev — če vloge zapolnjujejo pooblaščenici udeleženci in obrazec izvedejo pravilno — neposredno spremeni stanje stvari; na to spremembo publika oziroma njeno prepoznavanje govorcevih namenov nima posebnega vpliva. Poslušalstvo ne prevzema odgovornosti za učinek, saj je govorec namen ne le izrazil, temveč ga je z izrekom že tudi uresničil oz. učinek dosegel. Strawson meni, da izvira Austinova nerodna raba izraza 'konvencionalen' prav iz tega, ker je Austin svojo teorijo začel utemeljevati prav na tej vrsti zgledov:

To ladjo krstim za Svobodo.

Opravičujem se.

Razglašam vaju za moža in ženo.

Ker Strawson ugotavlja, da obstaja med skrajnostma niz vmesnih možnosti, moramo formulirati to razlikovanje še jasneje. Če je izrek z ilokucijskim namenom opravičila izrečen v kaki konvencionalni obliki (bodisi performativni [»Opravičujem se . . .«] bodisi kaki drugi [»Oprostite . . .«, »Rad bi se vam opravičil . . .«]), z jasno izrazitvijo ilokucijskega namena sicer zares predstavimo svoj izrek kot sposoben neposredno spremeniti stanje stvari, vendar nam nič ne zagotavlja, da bo naše opravičilo tudi sprejeto. Zato moramo to razmejitev, če želimo, da dobi praktično vrednost, preformulirati tako, da v dve skupini ne delimo generičnih ilokucijskih dejanj (dejanje opravičila kot takega), temveč le njihove uresničitve pod določenimi pogoji. Pogoj, da neko dejanje štejemo med konvencionalna ilokucijska dejanja, je obstoj konvencij, katerih dosledna uresničitev brezprizivno povzroči spremembo stanja stvari — pa čeprav so bile konvencije za omogočenje te brezprizivne moči določene le *ad hoc* za konkretno pojavitev ilokucijskega dejanja, ne veljajo pa na splošno. Naj to ponazorimo ob zgledu opravičila: izrek »Opravičujem se gospodu N. N. za trditve, objavljene v časopisu Delo itd.« ima brezprizivno moč opravičila le, če sta se oba udeleženca komunikacije pred objavo (npr. na sodni poravnavi) dogovorila za pravila, kako mora biti opravičilo sestavljeno, in če opravičilo ta pravila tudi uresniči. Tako opravičilo upravičeno štejemo za neposredno in brezprizivno uresničeno, saj ga nima nihče pravice zavrniti. V nasprotju s tem moramo vsa druga ilokucijska dejanja opravičila — pa naj so izražena posredno ali neposredno — uvrstiti v skupino nekonvencionalnih ilokucijskih dejanj, saj so formalne konvencije, na podlagi katerih so izreki tvorjeni, le jezikovne narave (so torej le vzorci, kako je ob govorcevi presoji položaja mogoče izrek formulirati, npr: »Opravičujem se, ker . . .«, »Oprosti, ker . . .«, »Ti, zadnjič nisem mogel priti . . .«), ne podeljujejo pa tem izrekom samoizvršilne moči. Nasprotno, taka dejanja opravičevanja se izrazito ravna po Strawsonovi shemi za nekonvencionalna ilokucijska dejanja, saj

- A. govorec izreče izrek opravičila z namenom, da bi mu poslušalstvo odpustilo prekršek,
 B. pri tem ima namen, da poslušalstvo prepozna njegov namen, da se opraviči, in
 C. namen, da poslušalstvo prepozna njegov namen, da poslušalstvo prepozna njegov namen, da se opraviči,
 Č. namen, da bo prav prepoznanje njegovega namena, da se opraviči, ter njegovega namena, da poslušalstvo ta njegov namen prepozna, pri poslušalstvu povzročilo odpuščanje.

Ni težko ugotoviti, da obstaja med tema rabama jezika bistvena funkcijska razlika. Pri nekonvencionalnih ilokucijskih dejanjih učinek *skušamo doseči* — s sredstvi, ki jih bolj ali manj obvladamo že iz vsakdanje jezikovne prakse. Pri konvencionalnih ilokucijskih dejanjih učinek neposredno dosežemo — če smo seveda za to pooblaščen in če poznamo konvencije, po katerih se to opravi. Te pa so lahko zelo zapletene in nas nekaterih nauči šele specializirana izobrazba. Prav tej vrsti govora ustreza izraz *performativ*, kot njegov etimološki pomen razloži Austin.

»Ime izvira seveda iz glagola 'izvesti' (to perform) . . . oznamuje, da je formulirati izrek izvesti neko delo. . . . Ponuja se še nekaj drugih terminov . . . Najbližje temu, kar potrebujemo, je morda tehnični termin 'operativ', in sicer v strogi pravni rabi, kjer se nanaša na tisti del dokumenta, tj. na tiste določbe, ki se ukvarjajo z izvršbo transakcije (prenosa premoženja ali česar že), ki je njegov glavni predmet, medtem ko preostali dokument zgolj 'navaja' okoliščine, v katerih se transakcija izpelje.«

Izraz 'operativ' si moramo zapomniti, saj se bomo k njemu v poglavju o **konvencionalnoperformativnem (KP) oz. uradnem govoru** še vrnili.

Privoščili si bomo manjšo nedoslednost, da bomo četrto funkcijsko zvrst, utemeljeno na naši perspektivi, definirali šele v posebnem, njej posvečenem poglavju. Upamo, da bodo razlogi za to iz tam razloženih težav razvidni.

2. Znanstveni govor

Pojmovanje znanstvenega govora je po pragmatičnofunkcijskih merilih, ki jih uporablja Gnamuševa, dosti ožje od »strokovnega jezika« kot ene od štirih strukturalističnih funkcijskih zvrsti. Toporišič (1992: 316) loči naslednje podzvrsti strokovnih besedil: »*znanstvena, . . . navadna ugotovljajna reproduktivna, poljudnoznanstvena, praktična strokovna, med drugim tudi poslovna*«. Pragmatičnofunkcijska definicija znanstvenega govora prekriva od vsega drugittega le znanstveni jezik, morda celo le del znanstvenega jezika, kot je pojmovan pri Toporišiču. Problem pri ugotavljanju prekrivnosti izvira iz pomanjkanja izrecno funkcijske definicije, ki jo nadomešča opis nekaterih formalnih značilnosti in tipičnih govorcev: »*S praktično strokovnim jezikom ga povezuje strokovno izrazje, vendar je znanstveno obširnejše, obenem pa znano še manjšemu krogu ljudi: poleg tega je načeloma tudi bolj abstraktno*« (1984: 23). Ujemanje je morda jasnejše ob navedbi tipičnih stalnih oblik znanstvenega sporočanja; to so »*razprave, referati, članki*«. Pomembno je namreč poudariti, da zaradi specifičnosti instance smisla besedila po naši definiciji v znanstveni govor ne moremo uvrstiti didaktičnih strokovnih besedil — niti univerzitetnih učbenikov, čeprav drži, da je njihovo izrazje abstraktno⁴ in znano le »*manjšemu krogu ljudi*« in bi jih torej lahko mirno uvrstili v definicijo znanstvenega jezika, kakršna stoji v SS 1984. Razlika temelji na razlikovanju med konstativom, ki je temelj znanstvenega jezika, in Searlovim reprezentativom, eno od oblik SV govora. Instanca smisla v reprezentativu je v terminologiji Gnamuševe *človek, vreden zaupanja oz. subjekt želje*; za posrečenost ilokucijskega dejanja je bistveno, da mu *verjamemo*. V nasprotju s tem je instanca smisla in konstativno znanstvenega govora *logični subjekt*, ki se z izrekom ne zavezuje resničnosti povedanega, temveč celo izrecno izreka svoje besedilo kot *hipotezo*. Za posrečenost konstativa verjetje ni odločilno; bistveno je, da so trditve v njem brezhibno izpeljane po pravilih

⁴ Abstraktnost (oziroma velika količina abstrakcij), ki jo omenja Toporišič, je v resnici pomembna lastnost znanstvenega govora, ki izhaja iz njegove spoznavne funkcije: besedilo, ki skuša pojasniti konkretne pojave, je abstraktne pojme (posplošitve) ne le prisiljeno uporabljati, temveč si za reševanje problemov kot nujni instrumentarij vedno nove abstraktne pojme tudi zamišlja.

logičnega sklepanja. Pri didaktičnih besedilih je situacija ne glede na strokovno oz. zahtevnostno stopnjo tipično reprezentativna: tisti, ki ve, sporoča svojo vednost tistim, ki ne vedo. Avtor (ki je sicer lahko znanstvenik) nastopa kot človek, vreden zaupanja; instanca smisla ni brezhibnost njegovih logičnih izpeljav, temveč njegov doktorat. Vednost je sporočena, ne da bi jo bilo treba posebej utemeljevati:

Pri patološko anatomskem pregledu ne najdemo nič tipičnega. Makroskopsko lahko ugotovimo kongestijo možganov in možganskih ovojnic, ki utegne privedi do edema in perivaskularnih krvavitvev.⁵

Didaktična strokovna besedila funkcijsko spadajo v sporočanje-vplivanski govor, praviloma seveda v njegov sporočanje pol, čeprav zloraba v vplivajske namene ni izključena.

Seveda tudi v pravih znanstvenih besedilih opazimo navajanje podatkov, ki ne temelji na logičnih izpeljavah in pri katerem se lahko zanesemo le na to, ali avtorju verjamemo ali ne. Ne izhajajo namreč vsi avtorji iz splošno znanih dejstev: vsaj v bolj tehničnih oz. empiričnih strokah znanstveno besedilo tipično vzame za izhodišče poročilo o opravljenem poskusu:

Na koncu performance testa so bili biki v povprečju težki 486 ± 47 kg. Srednje vrednosti prirasta v zadnjem mesecu testa so nihale med 714 in 1701 g, v povprečju je ta bil 1141 ± 198 g z mediano 1090 g, čeprav je najpogosteje izmerjena vrednost prirasta bila 1000 g.⁶

Vendarle je tu razlog za verjetje drugačen od tistega pri didaktičnem strokovnem besedilu. Ker imajo te navedbe v znanstvenih besedilih funkcijo izhodišča, na podlagi katerega se bo izpeljal sklep, ima vprašanje njihove resničnosti vrednosti izredno težo. Dvom o njej ni le dvom o avtorjevi strokovni kompetenci (kot pri didaktičnih besedilih) ali o njegovih namelih (kot pri večini SV govorov, kjer dobrotamenskih laži lahko sploh ne obsojamo), temveč bi bil vsak dvom o resničnosti izhodišč znanstvenega sklepanja dvom o sami osebnosti integriteti avtorja. Resničnost navedb iz rezultatov poskusa je predpostavljena, ker je integrirana v sama pravila tvorbe takega besedila — in ne zato, ker bi nam bili navedeni podatki vseč ali avtor simpatičen. Sankcije zoper tako kršitev so izredno ostre.

Nasprotno pa se drugi (in pomembnejši) del znanstvenega besedila — hipoteza — lahko izpodbije brez moralne škode za avtorja. Seveda pa tako izpodbijanje ni zaželeno, zato skuša biti sklepanje izpeljano brezhibno.

Raven celotnih plazemskih beljakovin in uree govorita o vnosu beljakovin v organizem. Očitno so plazemske beljakovine zelo inertne kazalce, saj je variacijski koeficient ob približno enakem vnosu beljakovin s krmo kar štirikrat manjši kakor koeficient variacije pri plazemski urei ($6,2\% : 26,3\%$; $P < 0,001$). Iz tega sklepamo, da je vsebnost plazemskih beljakovin v veliki meri pogojena s homeostatskimi mehanizmi, ki so odsev konstitucije. Temu v prid govori dejstvo, da ...⁷

V skladnji je opaziti pogostost pojasnjevalnih (prirednih in medpovednih) struktur; logični subjekt pa se poleg v začetku navedenih podatkov lahko opira tudi na splošno sprejete vednosti (v navedenem besedilu, da so »homeostatski mehanizmi ... odsev konstitucije«).

Taka sestava znanstvenih besedil je značilna za empirične stroke, tj. predvsem naravoslovne znanosti. Izhodišča besedil humanističnih ved so večinoma nekoliko drugačne narave (razen kjer se tudi same opirajo na sistematične empirične raziskave, zlasti pri različnih statistikah, npr. v sociologiji, antropologiji itd.) — svoje sklepanje opirajo predvsem na splošno priznane vednosti,

⁵ Vlado Gregorovič: Bolezni in zdravstveno varstvo prežvekovalcev: infekcijske bolezni in bolezni vimena (skripta, II. del), Veterinarski oddelek Biotehniške fakulteta Univerze v Ljubljani, 1978.

⁶ I. Vojtic: »Presnovni profil lisastih bikov v performance testu«, Zbornik prvega slovenskega veterinarskega kongresa, Slovenska veterinarska zveza, Ljubljana, 1993.

⁷ Prav tam.

značilna za znanstvene *paradigme*. Paradigmo je tu razumeti v smislu teoretika znanosti Thomasa S. Kuhna (povzeto po: Fürst, 1991: 86), kot dosežke, »ki jih določena znanstvena skupnost nekaj časa priznava kot temelj za svoje nadaljnje delo«, kot vednosti, ki (začasno) veljajo za pravilno izpeljane iz splošnih izkušenj in torej za dokazane. »Predpostavka neke paradigme omogoča 'normalnemu' raziskovalcu, da opravlja svoje delo — 'rešuje uganke', ne da bi moral nenehno upravičevati osnove svoje stroke. (Fürst, 1991: 86)« Kuhnova ugotovitev, da vsaka paradigma preživi le toliko časa, dokler ne postanejo izjeme, ki jih ne more pojasniti, tako pereče, da jo mora zamenjati in jo zamenja druga paradigma, ki s prejšnjo ni primerljiva, je dejansko nova utemeljitev za posebno — hipotetično — naravo znanstvenega govora. Seveda ga ta hipotetična narava nikakor ne razvrstnosti, saj imajo znanstvena spoznanja velikanski pomen za čisto praktični razvoj človeštva; govori pač le zoper preveliko vehemenco, ki torej že po sami naravi znanstvenega govora nikakor ni primerna.

Humanistična znanstvena besedila torej značilno jemljejo za izhodišče zastavitve problema, ki izhaja že iz same paradigme (kot pravi Kuhn, pojavi niso neodvisni od paradigme, temveč jih ta šele sploh vzpostavi kot pojave); ta problem skušajo razrešiti s sredstvi logičnega sklepanja in ob opiranju na vednosti, ki jih paradigma ponuja (če ta ne zadoščajo, skuša besedilo pač izvesti revolucijo in uveljaviti novo paradigmo), enako kot besedila empiričnih znanosti. Razlika je torej predvsem v naravi izhodišč; v drugih pogledih jih lahko obravnavamo enako.

Strogost logičnih pravil pa uvaja za znanstveno besedilo tudi formalne zahteve, kar je za problematiko zvrstnosti tudi bistveno. Ker so miselne operacije spoznavanja novih vednosti težke, mora biti znanstveno besedilo sestavljeno kar se da pregledno. Vsi deli znanstvenega besedila stremijo k temu, da bi čim nazorneje, neposredneje in neizpodbitneje izrazili tvorčevu tezo. Zastranitve in stilistične inovacije niso zaželeni, ker bi odvrčale pozornost od bistva — čiste spoznavne funkcije besedila. Ker se slog nikakor ne skuša prebijati v ospredje, je govor praviloma izrazito zborn, torej podrejen splošnim konvencijam in niti slogovno inovativen niti zemljepisno-socialno zaznamovan. Strategije znanstvenega sklepanja in ponazarjanja so številne in raznolike (silogizmi, analogije, metafore) in jih tu ne bomo obširneje raziskovali, omenimo lahko le nekaj formalnih značilnosti. Naslov znanstvenega besedila skuša npr. čim popolneje izraziti predmet obravnave:

*Slovenski glagoli z nedoločniškim dopolnilom v tvorbeno-pretvorbenem pristopi*⁸

*Delovanje herbicidov iz skupine derivatov ariloksiocetne kisline na lastnosti semena in koncentracijo testosterona pri kuncih*⁹

Ti naslovi so po svoji sporočilnosti primerljivi samo še z nekaterimi konvencionalnoperformativnimi besedili (prim. v nadaljevanju zgled iz pravnokodifikacijskega besedila); naslovi umetnostnih besedil so le redko take narave (npr. *Kako se je Slinarju z Golovca po svetu godilo*) in tudi naslovi sporočanjnsko-vplivanjskih besedil (npr. publicističnih) se bolj kot na celovito in podrobno predstavitev vsebine besedila zanašajo na poudarjanje kakega senzacionalnega, bralca pritegujočega elementa (npr. *120 mrtvih potnikov; Tretji dan odločilne bitke za prestolnico*). Naslovu tipično sledi kratek povzetek (sintopsis), ki je navadno poleg osnovnega jezika razprave tudi v katerem od svetovnih jezikov. V tem delu avtor problem, ki se ga bo lotil, izpostavi; poleg tega pogosto navede tudi načela, po katerih se ga namerava lotiti. Besedilo, ki temu sledi, je strogo logično organizirano — od zastavitve tez in utemeljitve svojega strokovnega instrumentarija prek obdelave do končnih sklepov. V tipični razpravi empirične znanosti si npr. sledijo zgovorni podnaslovi: (1) Uvod, (2) Gradivo in metode dela, (3) Izidi raziskave, (4) Obravnava, (5) Zaključek. Tudi po tej strogi logični in razvidni organiziranosti je znanstveno besedilo primerljivo edinole s KP besedili, kjer pa so konvencije še strožje. Tako navsezadnje tudi zapletena in kaotična besedila kakega Lacana še vedno

⁸ Bolta, Marija, Slavistična revija XXXIV/4, Maribor, 1986.

⁹ Kobal, Silvestra, Kosce M., Cestnik V., Zbornik prvega slovenskega veterinarskega kongresa, Slovenska veterinarska zveza, Ljubljana, 1993.

veljajo za znanstvena, medtem ko pogodba, ki ni napisana po strogih pravilih konvencij, preprosto ne velja za pogodbo.

Govor, v katerem je opaziti drugo skrajnost — kjer ima vsebina načeloma absolutno prednost pred obliko oziroma je slednja vsebini prilagojena — najdemo v drugi funkcijski zvrsti, pri sporočanj-sko-vplivajnskih besedilih.

3. Sporočanj-sko-vplivajnski govor

Pragmatičnofunkcijska zvrst sporočanj-sko-vplivajnski govor torej poleg tradicionalne strukturalistične domene praktičnosporazumevalnega in publicističnega govora pokriva tudi dobršen del strokovnega govora. Ker zajema v svoj okvir vsako rabo jezika v namene perlokucijskega vplivanja na naslovnika (vključno z namenom njegovega informiranja), je formalno zelo raznolika. Govorec ima pri sporočanj-sko-vplivajnskem govoru vso svobodo, da glede na okoliščine uporabi strategije, ki jih obvlada, za doseg svojega cilja. Pod strategijami razumemo tu preišljjenost rabe propozicij, instrumentaliziranih za doseganje učinkov; bistveni pogoji za njihovo učinkovitost pa so razumljivost, prepričljivost in upoštevaje zahtev okoliščin.

Razumljivost pomeni predvsem generiranje takih propozicij, ki naslovníku omogočajo, da ob vednosti, ki mu je na voljo (v njegovem *vesolju verovanj*, Žagar, 1989: 77), dešifrira njihov *smisel*. Pri znanstvenem govoru smo navedli več zgledov, ki povprečnemu govorcu ne bi bili razumljivi, ker številni uporabljeni izrazi ne spadajo v področje njegove vednosti. Pri sporočanj-sko-vplivajnskem govoru pa je za razumljivost poleg upoštevaje naslovníkove izobrazbe pomembno predvsem upoštevaje njegovega poznanja določenih posameznih dejstev, ki so lahko za *smisel* propozicije relevantna. Govorec, ki se zanaša na to, da naslovník pozna določena dejstva, lahko doseže zaželeni učinek po zelo velikih ovinkih. Zgled za to je prefinjeno izsiljevanje, opisano v romanu M. Mazzinija Drobotnice:¹⁰

A: »Pomisli! Sprehajam se. Gazim podrast in pridem mimo starega, posušenega osamelca. Levo previs. Za drevesom štrleča skala . . . Pomisli, kaj sem zagledal. Cel nasad gandže . . . Gotovo sploh ne veš, kaj je to. Marihuana, Lojze. Pazi, droga! . . . Takoj mi je bilo jasno. Cel nasad, pomisli.«

B: »Kaj je bilo potem?«

A: »Nič.«

B: »Nisi prijavil?«

A: »Ne. V tem je problem. Še nikoli nisem nikogar prijavil. Kot veš, s policaji nisem v dobrih odnosih . . . Po drugi strani, pomeni taka plantaža . . . Lastnik mora biti strašen preprodajalec. Gangster, ki zapeljuje mladino. Jo navaja na strup. Ubija mladost v njej.«

B: »In kaj . . . kaj misliš storiti?«

A: »Prijavil ga bom, prasca! Principi gor ali dol . . . Ta trenutek grem na policijo. Me spreliš, da se med potjo ne premislim? . . . Naj odleži pet ali deset let na samem in naj razmisli! . . . Kot pravi papež v svoji zadnji encikliki, ni tako? Drogo delijo mladini, namesto poezije, kulture. Saj res! Ti delaš honorarno v tiskarni, ne?«

B: »Ja . . . delam.«

A: »Mar ne bi natisnili drobne knjižice poezije našemu Pesniku? Kakih petsto izvodov na umetniškem papirju? Sto plakatov z reklamo? Da dobi mladina pravo hrano in ne omamnih iluzij?«

B: »To stane.«

A: »Prav imaš! Kaj se pletem s pceziyo! Moral bi biti že na policiji.«

B: »Ja, mogoče bi pa šlo.«

A: »No, vidiš.«

¹⁰ Mazzini, Miha: Drobotnice, Prešernova družba, Ljubljana, 1987 (str. 89).

Bistvena za učinkovitost A-jevega govora je bila B-jeva vednost, da A govori o njegovem nasadu marihuane. Druge strategije, ki jih je uporabljal A, so B-ju dale tudi vedeti, da to ve tudi A. Smisla A-jevih propozicij torej ni bilo težko dešifrirati: *vem za tvojo nasad marihuane; če mi ne narediš usluge, ga bom izdal policiji.*

A-jeve strategije se dajo analizirati s pomočjo konverzacijskih maksim. S tem, ko je natančno opisal kraj najdenega nasada, ni le sporočil B-ju, da gre za njegov nasad; že s tem mu je dal vedeti, da ve, čigav nasad je. V nasprotnem primeru bi kršil maksimo kvantitete: »oblikuj svoj prispevek tako informativno (in ne bolj), kot je potrebno!« Če ne bi bilo (iz razloga, ki ga mora B ugotoviti) pomembno, da opiše kraj, bi bila informacije očitno odvečna. Vse dvome pa razprši še nadaljnje navidezno kršenje maksime kvantitete, ko se A obširno sklicuje na B-jeve javno razglašane moralne nazore — hkrati pa kršenje maksime kakovosti (»ne reci nič takega, kar imaš za neresnično«), saj B ve, da je A po svetovnem nazoru nihilist in v zatrjevane propozicije ne verjame. Smisel povedanega je na dlani.

Prikritost smisla in njegovega ilokucijskega naboja je posebnost, ki sporočanje vplivajski govor močno loči od znanstvenega in konvencionalnoperformativnega govora (ne pa tudi od umetnostnega). Glede na izredno pogostost posrednega sporočanja smislov in posrednega vplivanja na naslovnika bi pravzaprav lahko sklepali, da je prikrivanje smisla retorično sredstvo, ki prepričljivost poveča. Ko naslovnik glede na svojo vednost dešifrira smisel povedanega, se med njim in govorcem stkejo zarotniške mreže skupnega veselja verovanj. »Vem, kaj si hotel povedati,« pravi naslovnik, »dobro se razumeva.« Seveda to ne prinaša vedno pozitivnih reakcij; A v opisanem zgledu izsiljevanja B-ja gotovo ni pripravil do tega, da ga vzljubi. Kljub temu pa se je med njima v postopku dešifriranja smisla ustvarila povezanost skupne vednosti, ki je povzročila dosti večji učinek, kot bi ga imela neposredna grožnja. Govorec naslovnika povabi v svojo igro; sklicuje se na njegovo poznanje dejstev, na njegovo znanje; vabilo je svojevrstno laskanje, sklicevanje je naslovnikovo vednost pa učinkovita vaba, ki naslovnika lahko premami do dovezetnosti za neverjetne učinke. Skrajnost tovrstne instrumentalizacije propozicij, najzapletenejša konstrukcija smisla, ki zamegli oči naslovnikov, je ideološki govor, Gnamuševa ga postavi kot najnazornejše nasprotje logičnega, razvidnega znanstvenega govora. Zarotniško razmerje, ki po eni strani izhaja iz skupnega veselja verovanj, po drugi pa to skupno veselje verovanj vse bolj napihuje in širi, pripelje ljudi do skrajnih dejanj, tudi do množičnega ubijanja. Da govorec lahko dosega podobne učinke, mu ne zadošča, da je razumljiv; biti mora prepričljiv.

V sporočanje vplivajškem govoru pa logično dokazovanje — v nasprotju z znanstvenim govorom — nikakor ni ne edino ne tipično sredstvo prepričevanja. Subjekt tu nastopa kot »vreden zaupanja«; od stopnje zaupanja, ki ga uživa, so močno odvisne strategije, ki jih lahko uporablja. Za učinkovitost tega govora je pomembno, da ima naslovnik govorca vsaj za verodostojnega, če že nima o njem izrazito pozitivnega mnenja; če je verodostojen ali ima poslušalstvo na svoji strani, lahko obračunava z drugimi tezami in govorcem brez posebne utemeljevanje. In nasprotno: tisti, ki mu naslovnik ne zaupa, se mora zatekati k dolgem dokazovanju in drugim postopkom »snubljenja« naslovnikov. Že antične retorike (Barthes, 1990: 59) so poznale poleg logičnega utemeljevanja tudi učinkovitost čustveno-moralnega vplivanja. Govorec se skuša priličiti naslovniku; s tem pri njem zbudi zaupanje in naklonjenost; ko je to opravljeno, lahko brez posebnega truda skuša priličiti naslovniku sebi.

Kljub mogočim zlorabam pa je subjekt, vreden zaupanja, pomembna instanca smisla v človeškem govoru. Omogoča namreč gospodarnost; če smo si ustvarili zaupanje, nam v vsakdanjem življenju ni treba vsega, kar povemo, nenehno utemeljevati in dokazovati. Posvetimo se lahko igri sporočil in vplivov, ki se podreja tudi številnim predpisanim strategijam, izhajajočim iz zahtev drugih prvih sporazumevanja.

4. Konvencionalnoperformativni govor

Ko iščemo formalne lastnosti **konvencionalnoperformativnega (KP) govora** kot zvrsti, katere funkcija je neposredno spremeniti stanje stvari, ne moremo mimo Austinove primerjave performativa z 'operativom', delom pravnega dokumenta, ki se ukvarja z izvršbo transakcije. Pri konvencionalnoperformativnih besedilih namreč hitro opazimo značilno funkcijsko dvodelnost. Nekje v besedilu navadno stoji stavčen ali nominaliziran (kot besedilnotipski naslov, gl. dalje) izrek z izrecno performativno močjo,¹¹ ki dejanje v resnici izvede (»opravi transakcijo«) in torej ustreza **operativu**, kot ga navaja Austin. Preostali del besedila medtem celoto izpolnjuje vsebinsko; razmerje med njima lahko primerjamo z razmerjem med tem, kar na ravni izreka stoji za *performativni morfem*, in tem, kar zastopa *propozicijsko vsebino*. Za formalno identiteto konvencionalnoperformativnega govora pa je pomembno, da se konvencijam ne podreja le operativ, temveč celotno besedilo; oblikovano mora biti po strogih, natančno predpisanih in le počasi spreminjajočih se konvencionalnih pravilih. Zato operativa iz strukture besedila ne moremo iztrgati in ga kot posebno vrsto govora obravnavati ločeno: v performativni funkciji moramo opazovati celotno besedilo. Tipična besedila, ki neposredno uveljavijo nova stanja stvari, so pravni predpisi, odločbe, pogodbe, poročni, krstni, imenovalni in drugi razglaševalni obrazci, potrdila različnih transakcij in statusov itd.; torej večji del uresničitve tega, kar razumemo pod uveljavljenim izrazom **poslovni oz. uradovadni jezik**. Vanj ne spadajo morda le tisti deli poslovno-uradovadnega govora, ki imajo izključno sporočanje funkcijo, kot so različna uradna poročila, zapisniki itd.¹²

Operativ stoji v konvencionalnoperformativnem besedilu navadno na začetku (pri pravnem besedilu v preambuli), kjer pooblaščen avtoriteta novo stanje stvari razglasi:

Na osnovi 30. člena Zakona o varstvu okolja (Ur. list RS, št. 32/93), 26. člena Zakona o vladi republike Slovenije (Ur. list RS, št. 4/93) in Zakona o ratifikaciji montrealskega protokola izdaja vlada republike Slovenije

PRAVILNIK O OMEJITVI IN PREPOVEDI PROIZVODNJE, DAJANJA V PROMET IN
UPORABE OZONU ŠKODLJIVIH SNOVI

Operativ z avtoriteto izvršitelja dejanja razglasi celotno besedilo za veljavno: zakon je izdan, poslej se bodo morali vsi, ki se na ozemlju, za katerega zakon velja, ukvarjajo z dejavnostjo, ki jo zakon ureja, podrežati novemu stanju stvari, novim pravilom, kaj je dovoljeno in kaj ni. V današnji slovenski politični ureditvi je seveda šele zakonodajna oblast (parlament) tista, ki zakonu dokončno podeli moč (seveda spet po strogo konvencionalnem postopku), medtem ko operativ v pisnem besedilu poudarja avtoriteto izdajatelja. V drugačni politični ureditvi lahko operativ v pisnem besedilu uveljavi novo stanje stvari neposredno:

NAPOLEON, *Žejar Francosov, Kral Italie, varih rajn]ke svése,*
*Smo [klenili inu]klénemo tako:*¹³

Na splošno velja tudi konvencija, da morajo vsak operativ z lastnoročnim podpisom overiti predpisani udeleženci sporazumevanja; če gre za pravno osebo, je operativ poleg podpisa predstav-

¹¹ Namenoma nismo uporabili izraza *performativni izrek*, ker ga oxfordska teorija uporablja za strukturo s performativnim glagolom v prvi osebi sedanjika v indikativu; *izrek z izrecno performativno močjo* ima lahko tudi drugačne oblike, kot jih pač dovoljuje konvencija (torej ne le: *opravičujem se*, temveč tudi *oprostite*).

¹² Primer uradnih zapisnikov in poročil je mejen: čeprav poročajo o že preteklih dogodkih, imajo — če so po predpisanih konvencijah overjeni — svojo uradno veljavo in se lahko spodbijajo enako kot konvencionalnoperformativna besedila (kot bo prikazano v nadaljevanju). Zdi se, da je zavezanost subjekta resničnosti povedanega le bolj v ospredju, opaznejša in torej tudi bolj na udaru suma in preverjanja kot pri tipičnem konvencionalnoperformativnem besedilu (npr. pogodbi). Če se strinjamo, da sta naslova *zapisnik* in *poročilo* izreka z izrecno performativno močjo in da gre pri tem, ko je tako besedilo ustvarjeno in z njim nastane podlaga za postopke, ki brez njega ne bi bili mogoči, za *spremembo stanja stvari*, bi lahko dolgi in nerodni izraz *konvencionalnoperformativni govor* zamenjali s prikladnejšim izrazom *uradni govor*.

¹³ Jože Toporišič in Velemir Gjurin (ur.): *Slovenska zvrstna besedila*, Univerza Edvarda Kardelja, Ljubljana, 1981 (str. 510).

nika te pravne osebe overjen tudi z njenim žigom. Subjekt, ki stoji za konvencionalnoperformativnim besedilom, agens (stavčnega ali nominaliziranega) operativa, ni niti logični subjekt znanstvenega govora niti subjekt, vreden zaupanja, ki ga poznamo iz sporočanjško-vplivajnskega govora, temveč **pooblaščen subjekt**.

Pooblaščenega subjekta pogosto ne predstavlja posameznik, temveč določena konstelacija udeležencev sporazumevanja, ki je besedilo sestavila. Za konvencionalnoperformativna besedila je značilno to, da se lahko njihova veljavnost spodbija tako, da se spodbije pooblaščenost (ali — v primeru ponarejenih listin — istovetnost) katerega izmed udeležencev sporazumevanja, ki tvorijo pooblaščen subjekt. Ob zgledu kupno-prodajne pogodbe tvorijo tak subjekt (1) prodajalec, (2) kupec in (3) overitelj (pravna oseba, npr. odvetnik ali pristojni urad). Besedilo izgubi veljavo, če je spodbita pooblaščenost katerega koli izmed teh udeležencev — če npr. prodajalec sploh ni lastnik predmeta, ki se prodaja, če kupec ni pooblaščen za nakup (je npr. tuji državljan, ki po zakonih ne sme kupovati nepremičnin na ozemlju zadevne države) ali če urad nima pooblastil za overitev zadevne transakcije — pa tudi če se dokaže, da je overitev katerega koli izmed teh udeležencev ponarejena.

Veljavnost konvencionalnoperformativnega besedila pa je mogoče spodbijati tudi drugače: z dokazovanjem neresničnosti ali nesmiselnosti vsebine. Pomembna razlika med učinkovanjem neresničnosti propozicije pri SV in KP govoru pa je ta, da je sporočanjško-vplivajnsko besedilo lahko zaradi tega avtomatično neučinkovito in ga lahko naslovnik ignorira, pri konvencionalnoperformativnem besedilu pa je treba njegovo veljavnost formalno izpodbiti in doseči tvorbo drugega konvencionalnoperformativnega besedila — »protibesedila«, ki prvo besedilo uradno razveljavi.

Kot rečeno, pa konvencije ne veljajo le za operativ, temveč za celotno besedilo. Nekaj najočitnejših posledic teh konvencij, ki se nanašajo izrecno na konvencionalnoperformativno besedilo zaradi njegove funkcije in ne na obred, v katerem se udejani:

- stroga preglednost formalne razčlenjenosti besedila (številčenje členov, odstavkov, točk), ki omogoča navzkrižno sklicevanje;
- stroga preglednost pomenske sestavljenosti besedila; ta mora ustrezati predpisanemu obrazcu. V zakonu si npr. sledijo: *preambula* (ta opre pričujoči predpis na načela že veljavnih predpisov in vsebuje operativ), *splošne določbe* (te razmejijo področja, pojasnijo namen zakona in definirajo splošne pojme), *tematska poglavja* (ta tvorijo vsebinsko telo zakona), *kazenske določbe* (te določajo kazni za kršitev predpisov v tematskih poglavjih) ter *prehodne* in *končne določbe* (te določajo, kako naj se opravi prehod iz starega v novo stanje stvari in kdaj).
- izrazita brezosebnost pri večini vrst konvencionalnoperformativnih besedil (ne pri vseh); tudi če se udeleženci sporazumevanja (celo sam tvorec besedila) v besedilu omenjajo, so omenjeni v tretji osebi; s tem je povezana tudi strogo nadzorovana raba ekspresivnosti;
- ker KP besedila usodno posegajo v življenje ljudi, njihovo lastnino itd., morajo biti konvencije izredno natančne in nedvoumne. To je tipično opazno v nenehnem sklicevanju na natančno določene odstavke in točke, v nenehnem ponavljanju referenčnih besed in besednih zvez (deiktiki in skrajšane ponovitve so načeloma nezaželeni zaradi možnosti dvoumnosti: le nekateri ključni izrazi se lahko skrajšajo ob izrecni navedbi: »Komisija za volitve in imenovanja (v nadaljnjem besedilu: Komisija)«, v dolgovznem navajanju vseh mogočih različic dogodkov, ki skuša preprečiti pojav česar koli nepredvidenega:

Zavežujem se tudi trpeti oziroma povrniti vse opominjevalne in izterjalne, zlasti vse tožbene in ekzekucijske stroške, izrecno tudi stroške zemljeknjižnega ali kakoršnega koli zavarovanja predstoječe terjatve, take za sodno in izvensodno odpoved, za intervencijo pri eksekutivnih dražbah in za napovedovanje in vgotavljanja terjatve k skupilu, sploh vse stroške, ki jih utegne povzročiti izterjanje te terjatve, nadalje tudi stroške pobotnice, odstopnice in potrdil o obrestnih plačilih in odplačilih na glavnico. (1923)

Številna konvencionalnoperformativna besedila se tvorijo množično in rutinsko (potrdila, računi) ali pa so tvorjena v namene rutinske obdelave (prijave, prošnje). Da bi se taka rutinska tvorba oziroma obdelava čim bolj olajšala, se za taka besedila navadno predpisujejo in serijsko izdajajo

obrazci, ki nosijo vsi isti operativ, vnašajo pa se le vsebinske spremenljivke. Pri takih besedilih se performativni glagol operativa pretvori v samostalniški naslov obrazca:

SLUŽBA DRUŽBENEGA KNJIGOVODSTVA

DZS d.d., Mestni trg 26, 61001 Ljubljana

POTRDILO

NAROČILNICA

VPLAČAL JE: Janez Novak, Blatni Dol 15

Podatki o kupcu:

↑

Priimek in ime: Janez Novak

S tem dokumentom SDK potrjuje, da je J. N. vplačal . . .

Ulica, poštna številka in kraj:

↑

S tem dokumentom J. N. naroča pri DZS . . .

Tudi za ta besedila velja vse, kar smo povedali o drugih konvencionalnoperformativnih besedilih: če so izdana in overjena v skladu s predpisanimi konvencijami, potem veljajo. Izdelek je naročen ali zaračunan, vplačilo je potrjeno, prošnja oz. prijava je vložena; besedilo je veljavno ne glede na to, če prijavitelja na razpis ne maramo, če osebno menimo, da je izdajatelj potrdila lažnivec ali če naročniku naročenega izdelka ne privoščimo.

4. Umetnostni govor

Če smo si za merilo razlikovanja Z, SV in KP govora izbrali njihovo pragmatično funkcijo, se znajdemo v zadregi, ko skušamo definirati četrto tradicionalno razločevano funkcijsko zvrst, umetnostni govor. Čeprav se njegova funkcija in z njo formalni vzorci očitno razlikujejo od navedenih zvrsti, nam v teoriji govornih dejanj razlikujočih kategorij zmanjka. Resda lahko posamezne izreke umetnostnega besedila pragmatično razčlenjujemo prav kot pri navadnih sporočanjso-vplivanjskih besedilih; in vendar, če se omejimo na to, storimo pomembno napako. Prezremo namreč drugačnost *vloge* teh govornih dejanj v umetnostnih besedilih; in prav v tem bi lahko iskali definirajočo posebnost umetnostnega govora.

Strukturalistične definicije so si o nekaterih bistvenih lastnosti teh besedil edine: J. Toporišič ugotavlja, da se umetnostni govor od drugih funkcijskih zvrsti »loči po tem, da postavlja močno v ospredje svojo tvorno in netvorno pojavnost . . . Za cilj mu ni izražanje dokumentirane (v času in prostoru preverljive) stvarnosti, ampak ustvarjanje umislenega sveta . . . (1992: 339)«. Jakobson v kontekstu svoje delitve jezikovnih funkcij glede na komunikacijske prvine definira poetično funkcijo jezika, ki je »dominantna, določujoča funkcija« besedne umetnosti, kot »naravnost k sporočilu kot takemu, osredotočenje na sporočilo zaradi njega samega (1989: 158)«.

Obema definicijama je torej skupno, da postavlja umetnostni govor v ospredje »svojo lastno pojavnost«; Toporišič poleg tega izrecno opozori, da je ob zaverovanosti tega govora v lastno obliko resničnostna vrednost propozicije (izražanje »preverljive stvarnosti«) zgolj drugega oziroma sploh nikakršnega pomena. Ti ugotovitvi nam omogočata pri definiranju pragmatičnih funkcij glede na razmerje med propozicijo in smislom pomembno dopolnilo. Medtem ko smo namreč postavili, da je znanstveni govor osredinjen na propozicijski pomen sam in je v tem primeru predmet pozornosti njegova resničnostna vrednost, da je pri sporočanjso-vplivanjskem govoru njegova resničnostna vrednost predmet zaupanja in je propozicijski pomen instrumentaliziran v prid pragmatičnega smisla, pri konvencionalnoperformativnem govoru pa pragmatični smisel propozicijo sploh šele uresniči, lahko pri U govoru rečemo, da resničnostna vrednost sploh ni pomembna oziroma je *predpostavljeno, da je ni*. Resničnostna vrednost propozicij — pa tudi vplivanjska prvina, v namene katere je instrumentalizirana — ima zgolj svojo *interno težo znotraj* »umišljenega sveta«. Medtem ko je ta enosmerna instrumentalizacija interne narave, pa je za umetnostna dela značilna predvsem *druga instrumentalizacija* obeh internih prvin smisla v »resničnem svetu«: instrumentalizacija, ki jo opravi **umetniški subjekt**.

Tvorec besedila, ki skuša ob domnevani nepomembnosti resničnostne vrednosti propozicij doseči, da bo njegovo besedilo predmet užitka, po definiciji ni logični subjekt (ki utemeljuje), prav tako to ni subjekt želje (ki mu verjamemo) ali pooblaščen subjekt (ki vpričo nas suvereno spremeni stanje stvari). Dejstvo je, da lahko uživamo celo v umetnostnem besedilu avtorja, v katerega nimamo prav nikakršnega zaupanja kot v človeka, ki bi mu dovolili, da z instrumentalizacijo propozicij v svoje pragmatične namene vpliva na nas. Do tega pojava lahko pride le po paradoksu, da dejanski tvorec besedila iz besedila kot stičišča komunikacijskih prvin izstopi; z drugimi besedami: v besedilu tvorec sploh ne nastopa kot subjekt. Odgovornost za izrekanje prevzame bitje, ki je diskurzivna fikcija — umetniški subjekt. Pri razlagi tega postopka se lahko opremo na Ducrotovo teorijo polifonije (Ducrot, 1988: 170), v okviru katere le-ta loči:

a) *govorečega subjekta* kot empirično bitje, ki dejansko govori (»dejanski tvorec besedila« iz prejšnjega odstavka);

b) *govorca* kot diskurzivno fikcijo, kot bitje, ki je »v samem smislu izjave predstavljeno kot odgovorno zanj . . . ; nanj se torej nanaša zaimek *jaz* in druga znamenja prve osebe« (kot tak je že v vsakdanjem govoru v nekaterih redkih primerih ločen od govorečega subjekta kot empiričnega bitja (ponovitve tujih izjav, navajanje premege govora);

c) *izjavljalca*, ki prevzema odgovornost za izjavo, ni pa (tako kot govorec) izražen s prvo osebo oziroma njegove besede v izjavo ne vstopajo neposredno. V vsakdanjem govoru nastopajo izjavljalci pogosto v izjavah, ki vsebujejo ironijo; Ducrot navaja zgled iz 1. prizora 1. dejanja *Britanika*, kjer se Agripina posmehuje besedam zaupnice Albine z izjavo:

*In ta isti Neron, ki krepost ga vodi,
ugrabiti veli Junijo sredi noči . . .*

Odgovornosti za izjavo, da vodi Nerona krepost, ne prevzema govorec — gre za »izposojanje« Albininega mnenja in za njegovo smešenje s postavitvijo v protislovno sobesedilo. Albina je v tej izjavi izjavljalec, »bitje, ki naj bi se izražalo v izjavljanju, ne da bi mu mogli natančno pripisati besede«.

Ducrotov pojem »govorečega subjekta« ustreza našemu izrazu »tvorec besedila« — izraz »subjekt« smo doslej namreč pridrževali za tisto instanco besedila, na katero se zanašamo kot na poroštvo integritete njegovega smisla. Z umetniškim subjektom bomo tu poimenovali tisto, kar literarna teorija pri prozi tradicionalno imenuje »pripovedovalec«, v liriki pa »lirski subjekt«; gre za *osrednjega* govorca (*osrednjega* poudarjamo zato, ker se v večini umetnostnih besedil skozi premi govor pojavlja več instanc, ki ustrezajo Ducrotovi definiciji govorca), v primeru tako imenovanega tretjeosebne pripovedovalca pa celo *osrednjega izjavljalca* besedila, »ki mu ne moremo natančno pripisati besed«. Poleg umetniškega subjekta pa se v umetnostnem besedilu pojavljajo še množice drugotnih govorcev (v premem govoru, zapisu »toka zavesti« ipd.) in izjavljalcev (skozi dialoško sestavljenost besedila, Bahtin). Besedilo se tako spremeni v kompleksen diskurzivni prostor, katerega smisel se izlušči kot rezultanta prepletajočih se usmeritev propozicij in ilokucij. Pri tem je umetniški subjekt vodilo, ki nas usmerja, je luknja, skozi katero kukamo v »umišljeni svet«. Ne zaupamo mu zato, ker bi dobro utemeljeval, ker bi bil »vreden zaupanja« ali, ker bi nas suvereno postavljajal pred noro dejstvo; prepuščamo se mu zato, ker v njegovih besedah čutimo nenavadno moč, ker v besedilu uživamo. Zakaj?

Kakšna je navsezadnje *funkcija* umetnostnega govora: s kakšnim namenom tvorec besedila ustvarja svoje umišljene svetove in zakaj se naslovniki tako radi spuščamo v zapletene diskurzivne prostore umetnostnih besedil? S tem vprašanjem se umetnostni teoretiki, filozofi, sociologi, psihoanalitiki in drugi učenjaki ukvarjajo že stoletja, pri tem pa prihajajo do zelo različnih razlag. Definicija umetnostne funkcije, kakršno podajamo tu, zato ne more biti kaj drugega kot poskus osvetlitve nekaterih ugotovitev, ki utegnejo biti pomembne za naš jezikovnopragmatični vidik.

Cassirer pojasnjuje naravo umetnosti takole: »Jezik in znanost se opirata na isti postopek abstrakcije; umetnost lahko opišemo kot nenehen proces konkretizacije . . . [Umetnost] ne proučuje lastnosti ali vzrokov stvari, temveč nam ponuja intuicijo oblike stvari (1978: 186-7).« Malo naprej to misel razloži še jasneje: »Velik lirski pesnik lahko tudi našim najskritejšim občutkom da določeno obliko. To je mogoče samo zato, ker je njegovo delo jasno organizirano in artikulirano, čeprav se ukvarja s predmetom, ki je navidez iracionalen in neizrekljiv.« Barthes v svoji Lekciji to misel v nekoliko drugačnem izrazju le še bolj doreče: »Na nesrečo pa ne obstaja za človeški govor nič zunanjega: govor je zaprto mesto, ki ga lahko zapustimo samo za ceno nemogočega . . . In vendar nam (. . .) ne preostane nič drugega, kot da, če lahko tako rečem, z jezikom ravnamo zvijačno, da ga prelisičimo. To zdravilno prelisičenje, to obidenje, ta sijajna vaba, ki omogoča, da jezik, ko je zunaj oblasti, slišimo v blišču permanentne revolucije govora, imenujem: literatura (povzeto po: Fürst, 1991: 149).«

Po Cassirerju je umetnostni govor diametralno nasprotje znanstvenega: medtem ko smo rekli, da je funkcija znanstvenega govora spoznavna — »predelava« stvarnosti v (abstraktno) obliko, primerno za ponotranjenje — je torej umetnostna funkcija to, da se notranje — »intuitivna oblika stvari«, kot pravi Cassirer — predela v (konkretno) obliko, ki jo lahko izrečemo; da »iracionalno in neizrekljivo« postane izrekljivo. To lahko seveda dosežemo le s »prelisičenjem jezika« — z zapletenim procesom, ki smo ga opisali prej, z ustvaritvijo kompleksnega diskurzivnega prostora, v katerem se prepletajo številne propozicije in vplivi; in seveda z zapleteno in skrbno dognano »samo k sebi usmerjeno« obliko besedila, ki je zmožna tak diskurzivni prostor utelesiti.

Temeljna zmožnost za uresničevanje funkcije umetnostnega govora — zmožnost, »dati našim najskritejšim občutkom obliko«, naj bodo ti občutki naključni kot v impresionističnih podobah ali arhetipski kot v antični ali renesančni drami — v nasprotju z drugimi govornimi zvrstmi ni dana vsakemu govorcu. Pri tem ne gre za kake vrste kompetenčno pomanjkljivost; če bi jezik definirali zgolj kot »sredstvo za sporazumevanje«, bi celotno kompetenco pokrilo že poznanje jezikovno-retoričnih sredstev sporočanja-vplivajanskega govora. Toda pri konvencionalnoperformativnem govoru nimamo več opraviti s sredstvom za sporazumevanje, temveč s sredstvom za spreminjanje sveta, pri znanstvenem govoru s sredstvom za oblikovanje novih vednosti, pri umetnostnem govoru pa s sredstvom za izražanje kompleksnih notranjih doživetij in intuitivnih spoznanj.

V svojem razmišljanju smo pravzaprav premaknili težišče definicije od »poetične funkcije jezika«, samoosredinjenosti in estetske dodelanosti, ki je glavna lastnost umetnostne besede po Jakobsonu, na »umetnostno funkcijo«, ki pač s prvo ni ista. S tem smo obšli tudi Jakobsonov poudarek, da poetična funkcija ne prihaja do veljave le v umetnostnem, temveč tudi vsakdanjem govoru, le da v prvem pač prevladuje, kar je seveda čisto res. Le da je, s pragmatičnega stališča gledano, Jakobsonova poetična funkcija v umetnostnem besedilu instrumentalizirana, da ima torej *drugo funkcijo*.

Literatura

- Austin, John L. (1971): »Performative-Constantive«, *The Philosophy of Language* (ur. Searle, J. R.), Oxford University Press, 13-23.
- — (1990): *Kako napravimo kaj z besedami*, Studia humanitatis, Ljubljana.
- Barthes, Roland (1988): »The Death of the Author«, *Modern Criticism and Theory* (ur. Lodge, David), Longman, Harlow, 167-172.
- — (1990): *Retorika starih*, Studia humanitatis, Ljubljana.
- de Beaugrande, W. A., Dressler, W. U (1992): *Uvod v besediloslovje*, Park, Ljubljana.
- Breznik, Anton (1908): *Besedni red v govoru*, Dom in svet 21, Ljubljana.
- Cassirer, Ernst (1978): *Ogled o čovjeku (Uvod u filozofiju ljudske kulture)*, Naprijed, Filozofska biblioteka, Zagreb.
- Crystal, David (1987): *The Cambridge Encyclopaedia of Language*, Cambridge University Press.
- Ducrot, Oswald (1988): *Izrekanje in izrečeno*, Studia humanitatis, Ljubljana.
- Dular, Janez (1974): »Zvrstnost slovenskega publicističnega jezika«, *X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 41-52.

- Dular, Janez (1979): »O definicijah funkcijskih zvrsti in njihovi formalizaciji v šoli«, Jezik in slovstvo XXV/3, Ljubljana, 80-85.
- Fürst, M., Halmer, M. (1991): Filozofija, DZS, Ljubljana.
- Havránek, Bohuslav (1963): »Školy spisovného jazyka a jeho kultura«, Studie o spisovném jazyce, Praga.
- Jakobson, Roman (1989): »Lingvistika in poetika«, Roman Jakobson: Lingvistični in drugi spisi, Studia humanitatis, Ljubljana, 147-190.
- Kunst-Gnamuš, Olga (1991): Sporazumevanje med željo, resnico in učinkom, Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja, Ljubljana.
- Levinson, Stephen C. (1983): Pragmatics, Cambridge University Press.
- Novak, France (1980): Poslovni in uradovadni jezik, Gospodarski vestnik, Ljubljana.
- Orožen, Martina (1988): »Narečje in knjižni jezik«, XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 5-17.
- Pogorelec, Breda (1986): »Znanstveno besedilo, njegove jezikoslovne prvine in slog«, Slovenski jezik v znanosti I, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 11-22.
- Richards, J., Platt, J., Weber, H. (1985): Longman Dictionary of Applied Linguistics, Longman, Harlow.
- SAZU (1969-1991): Slovar slovenskega knjižnega jezika, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- — (1990): Slovenski pravopis I: Pravila, Državna založba Slovenije, Ljubljana
- Searle, J. R. (1976): »The classification of illocutionary acts«, povzeto po: Levinson (1983: 240) in Richards, J., Platt, J., Weber, H. (1985: 265).
- Strawson, P. F. (1971): »Intention and Convention in Speech Acts«, The Philosophy of Language (ur. Searle, J. R.), Oxford University Press, 23-38.
- Toporišič, Jože (1984): Slovenska slovnica, Založba Obzorja, Maribor
- — (1992): Enciklopedija slovenskega jezika, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Vidovič-Muha, Ada (1972): »Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike«, VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 35-52.
- Žagar, Igor Ž. (1989): Zagatnost performativnosti ali kako obljubiti, DZS, Ljubljana.

Andrej Skubic

UDK 808.63-086.6:801.73

SUMMARY

A CLASSIFICATION OF FUNCTIONAL TEXT TYPES AND A PRAGMATIC DEFINITION OF FUNCTION

Typical of the definitions of functional genres as established in Slovene linguistics is that they do not derive from an established set of language function discriminating criteria, but rather proceed in the opposite direction: specific features of certain groups of text are examined, and on their basis existence of a connective factor, a common function, is deduced. Contrary to this approach, there are sources in linguistic pragmatics which offer a possibility to define functional text types on the basis of pragmatic functions performed by texts. On the basis — with certain terminological changes — the author endeavors to develop a definition of four functional text types. Within this framework, scientific discourse appears as the use of language in which the proposition is presented as an explanation of reality via linguistic means; its function is cognitive and the instance of its sense is a logical subject. Illocutionary-perlocutionary discourse instrumentalizes the proposition so as to per-

form illocutionary acts and achieve perlocutionary effects; its function is perlocutionary and the instance of its sense is a trustworthy subject. Conventionally performative or official discourse is the use of language which — with an appropriate implementation of prescribed patterns realizes the proposition, has the power to change a state of affairs or to perform a certain act; its function is performative and the instance of its sense is an authorized subject. In artistic discourse the truth value of propositions is irrelevant, and its purpose is to express — using complex procedures of organizing fictional discursive space — »an intuitive form of things«; contrary to scientific discourse, which makes external entities abstract (prepares them for internalization), artistic discourse makes inner experience of the world concrete (prepares it for externalization); the instance of the sense of such a text is an artistic subject.